

ПРО ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРУ ЛАВРЕНТІЯ КРЩОНОВИЧА «КІОТ СРІБНОКОВАННИЙ...» (1695)

Стаття присвячена з'ясуванню жанрової природи твору Лаврентія Крщоновича «КІОТ СРІБНОКОВАННИЙ...» (1695). Це філософська теза (інакше конклюдія, афікція) – наджанрове утворення, що належить, як мінімум, літературі і графіці. Одним із важливих елементів філософської тези була прозова дедикація, яка у XVIII ст. мислилася як твір епістолярної форми, у якому переплелися похвала, посвята і авторська передмова (якщо не було окремої «передмови до читальника» чи чогось подібного).

Дослідження давнього українського письменства крізь призму жанрології – справа нелегка, хоч і потрібна. У XVII–XVIII ст. література у широкому значенні цього слова була більш нормативною, ніж зараз. Адресати того чи іншого твору, читацька аудиторія, мали певне уявлення, чого вони очікують від тексту того чи іншого жанру. Ми повинні настроїтися на одну з ними хвилю, щоб збагнути тогочасну літературну свідомість. Норми були одночасно засобами комунікації. Мета цієї публікації – розглянути жанрові особливості твору Лаврентія Крщоновича «КІОТ СРІБНОКОВАННИЙ...» (1695) [7]. Йдеться про текст, з погляду генології дуже і дуже непростий. Його повна назва по-бароковому розлога – «DEDICAZYA / Iasnie Wielmożnemu Iego Mości Panu IANOWI MAZEPIE Hetmánowi Woysk Ich Carskiej Mści Zaporoskich, / **КИОТЬ СРЄБ[Р]ОКОВАННИЙ / рясни золатыми испрещренний**». Пропонуємо такий новий варіант перекладу назви: ДЕДИКАЦІЯ Ясновельможному Милостивому Пану ІВАНОВІ МАЗЕПІ, Гетьману Військ Їх Царської Величності Запорозьких, КІОТ СРІБНОКОВАННИЙ, рясно золотом помережений.

Уже сама двомовність повної назви вказує на зіткнення двох культурних світів – західного, польсько-латинського, і візантійського, церковнослов'янського. Перший на українських теренах уособлювала раніше могутня Річ Посполита, інший – Російська імперія, потуга якої зростала. У назві жирним шрифтом і великими літерами виділено «**КИОТЬ СРЄБ[Р]ОКОВАННИЙ**». Обидва слова не фіксуються у словнику церковнослов'янської мови [4], однак вони вживаються у текстах кінця XVII ст. – початку XVIII ст., зокрема, у Дмитра Туптала [12, с. 171] та Самійла Величка [3]. У словнику церковнослов'янської мови натрапляємо лише на «среброковачь, среброкузнецъ – серебряных дел мастер» [4, с. 654]. Перекладач літопису Самійла Величка на сучасну українську мову В.О. Шевчук свого часу ужив вислів «срібнокований кіот» (том 2, розділ 36), подавши примітку 1579 «Кіот – рама для ікони» [3]. У публікації 2006 р. Р. Радишевський та В. Свербигуз пишуть про дедикацію «Кіот срібнокований», «Кіот срібнокований» [9, с. 435–437], і остання назва в подальшому утвердилася у науковій літературі.

Щодо слова «дедикація», то В.О. Шевчук, перекладаючи Самійла Величка, пише про дар Мазепи: «За це йому отець Лаврентій Крщонович, ігумен тодішньої обителі тієї Троїцької, воздаючи гетьману подяку, написав дедикацію» [3, с. 506]. Перекладацький коментар В.О. Шевчука вістить: «Дедикація – поетичний твір з

© Циганок Ольга Михайлівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри іноземної філології та перекладу Київського національного торговельно-економічного університету.

присвятою» (примітка 1581) [3]. «Літературознавчий словник-довідник» (2007) пише: «Дедикація (лат. *dedicatio*, від *dedico* – посвячую, присвята) – вказівка перед початком твору імені адресата, якому автор присвячує його. Найчастіше виражає жест поваги, вдячності автора певній особі; інколи вказує на зв'язок мотиву твору або його задуму з творами адресата дедикації чи факт спілкування з ним. У творчості Т.Шевченка дедикації нерідко мають поширений вигляд відносно автономної частини твору, жанрово близької до послання...» [6, с. 181–182]. Словник польської мови пише про дедикацію таке: «...У літературознавстві – короткий текст перед твором, у якому автор інформує, що присвячує його якійсь особі...» [15].

У XVIII ст. слово «дедикація» вживалося й у широкому значенні. У багатомовному словнику у перекладі Сергія Волчкова (1764) читаємо: «*épître dédicatoire. Eine Lobschrift, Zuschrift. Epistola dedicationis. Похвальное письмо, дедикація, приписане*» [8, с. 655]. Таким чином, у XVIII ст. дедикація розглядалася як твір епістолярної форми, у якому переплелися похвала, посвята і авторська передмова, якщо не було окремої «передмови до читальника» чи чогось подібного. Це був своєрідний міні-жанр, жанровий різновид тогочасної панегіричної літератури.

К. Борисенко справедливо відзначила, що дедикація займає особливе місце у творчості Лаврентія Крщоновича. Дослідниця творчості чернігівського просвітителя звернула увагу на прозову посвяту Лазарю Барановичу до чернігівського видання «Тріоді квітної» 1685 року, прозову посвяту Іванові Мазепі до видання «Молитвослова» 1691 року, а також посвяту Іванові Обідовському «Молитвослова» 1697 року [2]. К. Борисенко відмітила, що сам Лаврентій Крщонович надавав великої ваги укладеним ним передмовам до книжок. Так, у листі до гетьмана Мазепи він зазначав, що є автором «конклюдій і афікцій, тут пред тим в Малой Россіи нѣгди небывалих, а тепер многим особам, почавши от самого монархи, так з Коллегіума Киевского, яко из Чернѣгова, з завистію Римлянов дедикованных» (К. Борисенко цитує зазначений лист за виданням: *Літопись событій в югозападной Россіи в XVII вѣкѣ. Составил Самоил Величко. Том III. – Київ, 1855, с. 418*) [2]. У перекладі Валерія Шевчука це місце звучить так (т. 2, розділ 37): «Не згадую я тут справ та дій у Малій Росії, перед тим небувалих, а тепер присвячених багатьом особам, почавши від самого монарха, як з Київського колегіуму, так і з Чернігова, на заздрість римлянам, – все це ішло за власним моїм старанням та починанням» [3].

Латинське «*conclusio*» у риторичній термінології має значення «закінчення, висновок». Як фіксують словники латинської мови, у такому значенні вживали це слово Цицерон, Квінтіліан, анонімна «Риторика для Гереннія». Польське слово «*konkluzja*» бере початок, очевидно, від латини. «Словарь русского языка XVIII века» фіксує слово «конклюзия» і тлумачить його як «заклучение, решение» [11]. На слово «афікція» ми не натрапили у жодному із відомих та доступних нам словників. Таким чином, те, що К. Борисенко розуміє «конклюзію» як завершальну частину твору, а «афікцію» – як посвяту-передмову, не дивно, хоч і сумнівно. На нашу думку, не прикнижний реквізит мав на думці чернігівець. Чи посвята у той час була на українському літературному ґрунті чимсь новим, чи потрапила до нас зусиллями Лаврентія Крщоновича, невідомо. Самійло Величко у другому томі свого «Літопису...» інші дедикації не згадує [3]. У другому томі академічної «Історії української літератури» (2014) (друга половина XVI – перша половина XVII ст.) є розділ «Посвяти, передмови й післямови», де аналізуються також деякі книги кінця XVII ст. (Дмитра Туптала «Четъї мінеї» (1689), Іоанна Величковського «Млеко...» (1691) [5, с. 166–173]. Незважаючи на назву розділу, конкретної інформації про присвяти ми там не знайшли. Щодо перекладу Валерія Шевчука, то Лаврентію Крщоновичу дійсно йшлося про справи і дії, але не загалом. Як стверджує польський історик графіки Вальдемар Делюга, конклюдіями і афіксіями в ті часи називали філософські тези [14, с. 83].

У XVIII ст. були поширені композиції великого формату, центральне місце на яких займала алегорична сцена. Спершу такі друки були пов'язані з академічним середовищем, особливо на німецьких землях [14, с. 83]. Їх створювали студенти при

завершенні навчання. Зазначали академічний ступінь, основні тези, мовлячи сучасною термінологією, дипломної роботи (звідси – назва), професорів. Із часом філософські тези стали друкувати монастирі і приватні особи як панегірики, щоб їх можна було повісити на стіну в будинку. Такі друки могли також бути згадкою про померлого [13, с. 98]. А.К. Адруг [1] та услід за ним І. Ситий [10] пишуть про конклюдію (тезу) як графічний аркуш зі складною алегоричною композицією, що поєднувала різноманітні елементи небесного і земного світів. Неодмінними компонентами конклюдій були тексти, які відігравали важливу графічну роль і були літературними еквівалентами зображення, а також портрети, краєвиди, картуші, герби.

Філософські тези, які творилися у Києві та Чернігові, зокрема спадщину кола Лаврентія Крщоновича, свого часу досліджував М. Гембарович [13]. Творів такого роду було чимало. Тільки Іван Мигура був автором більше десятка конклюдій. В. Делюга пише: «У писаних передусім латиною тезах, адресованих професорам Києво-Могилянської академії, або також козацьким ватажкам, часто славиться зростаюча міць Росії, виступають у них античні мотиви, такі постаті, як Атлант чи Аполлон» [14, с. 83]. Дослідник звернув увагу на присвячену Іванові Мазепі філософську тезу, яка зараз зберігається у фондах Національного музею (Muzeum Narodowe) у Варшаві. Це величезний мідьорит, відбитий на жовтому шовку Даніелем Галяховський (Daniel Galahowski). Текст написав Ян Новицький Прокопович (Jan Nowicki Prokorowicz). Центральну частину композиції займає постать Мазепи, який стоїть на плавучому острові в оточенні семи Муз. Як фон представлені корабель, що тоне, і руїни, нижче – відповідний текст латинською мовою [14, с. 84].

В. Делюга відносить дедикацію Лаврентія Крщоновича до емблематичних друків. Ці літературні тексти переважно мали практичний характер і були у свій час дуже популярні. Вони писалися з нагоди призначення на посади високих церковних ієрархів, шлюбів, похоронів, приїзду визначних осіб тощо [14, с. 69]. Ці події, мовлячи сучасною термінологією, мали суспільно-політичне значення. Ще у XVII ст. по усій Речі Посполитій утвердилися нові емблематичні форми – словесні емблеми, які склалися з символічно-алегоричного малюнку (imago), девізу (lemma) та прозового чи віршового тлумачення (subscriptio), а також композиції, які склалися з гербу чи його фрагменту та віршів на нього (stemma) [14, с. 71]. Українські автори включали у такі друки елементи візантійської іконографії [14, с. 72].

Таким чином, за жанром «КІОТ СРІБНОКОВАНІЙ...» (1695) – філософська теза. Те, що Лаврентій Крщонович, добиваючись посади архієпископа Чернігівського та Новгородського, у листі до Мазепи згадує творення філософських тез серед найбільших своїх заслуг, вказує на їх значну суспільну роль. Самійло Величко такої самої думки, оскільки повністю наводить цей лист у своєму літописі. Це були тогочасні засоби масової інформації. Аналізуючи діяльність друкарні у Чернігові, Ігор Ситий справедливо зазначає: «Головною продукцією підприємства були книги, проте час вимагав друку листівок, гравюр, окремих документів і з цим завданням друкарня впоралася. Тільки у збірці Чернігівського обласного історичного музею імені В.В. Тарновського (ЧОІМ) зберігається 43 укази, настанови, інструкції, розпорядження, плани. Останній напрямок діяльності друкарні перебуває на узбіччі досліджень істориків книгодрукування, хоча проблема була поставлена Т. Каменевою ще 1959 р.» [10]. Вважаємо, що такі друки, так би мовити, на злобу дня, мають зацікавити й істориків української журналістики. Вона почалася на наших теренах значно раніше, ніж прийнято вважати.

Можливо, варто говорити про філософську тезу як наджанрове утворення, що належить, як мінімум, літературі і графіці. Не знаючи інших філософських тез, на підставі вивчення твору Лаврентія Крщоновича припускаємо, що одним із важливих елементів такої конклюдії була прозова дедикація. Очевидно, незважаючи на традицію, прийняту в науковій літературі (публікації Р. Радішевського, В. Свербигуза, І. Ситного, а тепер уже й о. Ю. Мицика і О. Циганок), варто писати, коли йдеться про весь твір у інтермедіальній єдності графіки і слова, «Кіот срібнокований», а літературний термін «дедикація» вживали лише тоді, коли маємо на увазі лише присвяту.

1. Адруг А.К. Чудотворна ікона «Іллінської Богоматері». – Чернігів, 2006.
2. Борисенко Катерина. Творчість Лаврентія Крщоновича в контексті українського бароко мазепинської доби [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.baroku.narod.ru/Krshchonovych.htm>. – Назва з екрана.
3. Величко С. В. Літопис. Т. 2. / Пер. із книжної української мови, комент. В. О. Шевчука. – К.: Дніпро, 1991. – 642 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.litopys.org.ua>. – Назва з екрана.
4. Дьяченко Григорий, протоиерей. Полный церковно-славянский словарь. М., 2017 (1900) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://azbyka.ru/otechnik/Grigoriy_Djachenko/polnyj-tserkovnoslavjanskij-slovar11.html. – Назва з екрана.
5. Історія української літератури у дванадцяти томах. – Т. 2 : Давня література (друга половина XVI–XVIII ст.). / Наук. редактори Віра Сулима, Микола Сулима. – Київ: Наукова думка, 2014.
6. Літературознавчий словник-довідник [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – 2-ге вид. – К.: ВЦ «Академія», 2007.
7. о. Мицик Ю., Циганок О. Дедикація Лаврентія Крщоновича «Киот срібнокований» // Сіверянський літопис. – 2017. – № 3. – С. 111–119.
8. Новой лексикон на французском, нѣмецком, латинском и российском языках переводу ассесора Сергея Волчкова: Часть 1. Императорская академия наук, 1755.
9. Радишевський, Р. П. Іван Мазепа в сарматсько-роксоланському вимірі високого бароко. – К.: Просвіта, 2006.
10. Ситий Ігор. Дедикація ясновельможному Іоанну Мазепі – шедевр чернігівського друкарства // Україна між Польщею та Росією. – Ніжин, 2016. – С. 115–126.
11. Словарь русского языка XVIII века [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://feb-web.ru/feb/sl18/slov-abc/>. – Назва з екрана.
12. Туптало Дмитро. «Руно орошенное» / Підготовка тексту, передмова та коментарі Олександра Тарасенка // Сіверянський літопис. – 2009. – № 4. – С. 151–173.
13. Gębarowicz M. Wawrzyniec-Laurenty Kszczonowicz. Nieznany szycharz drugiej połowy XVII wieku / M. Gębarowicz // Folia Historiae Artium. – Т. XVII. – Warszawa, 1981. – S. 49–117.
14. Deluga Waldemar. Kijowskie druki emblematiczne wydań polsko- i łacińskojęzycznych // Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. – Т. 2. – К.: Критика, 1993. – С. 69–97.
15. Słownik języka polskiego [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sjp.pl/dedykacja>. – Назва з екрана.

Стаття посвячена выясненню жанровой природы произведения Лаврентия Крщоновича «КИОТ СРЕБРОКОВАННЫЙ...» (1695). Это философский тезис (по-другому конклюзия, афикция) – сверхжанровое образование, относящееся, как минимум, к литературе и графике. Одним из важных элементов этого философского тезиса была прозаическая дедикация, которая в XVIII ст. представлялась как произведение эпистолярной формы, в котором переплелись похвала, посвящение и авторское предисловие, если не было отдельного «предисловия к читателю» или чего-то подобного.

The article is dedicated to finding out of genre nature of Lavrentii Krshchonovich's work «Kiot srebrokovannyi...» (1695). It is a philosophical thesis (otherwise conclusion), the super genre formation, that is fixed, at least, to literature and graphic arts. One of important elements of the philosophical thesis there was prosaic dedication, that in the 18th century was thought as a work of epistolary form, that unites a praise, a dedication and an authorial preface (if a separate «preface to the reader» or something similar is not present).